

BOLA XULQIDAGI NEGATIV SIFATLAR SHAKLLANISHIGA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI

IBODULLOYEV BEXRUZ BOTIR O'G'LI

*Samarqand viloyati Samarqand tuman MMTBga qarashli 9-umumta'lim maktabi
psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada bola shaxsining rivojlanishida oilaning ijtimoiy-psixologik muhiti hal qiluvchi omil sifatida baholanadi. Ayniqsa, bolada negativ xulqiy sifatlar – tajovuzkorlik, yolg'onchilik, befarqlik, o'ziga ishonchsizlik kabi holatlarning shakllanishida oilaviy munosabatlarning bevosita ta'siri yoritiladi. Ota-onaning muomala uslubi, mehr-muhabbat darajasi, intizomga yondashuvi, oiladagi nizolar va emotsional muvozanat bolalarning ruhiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda negativ xatti-harakatlarning ildizlari, ularning oldini olish choralariga oid psixologik-pedagogik tavsiyalar ham bayon etiladi. Ushbu maqola pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lgan nazariy asoslarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: bola xulqi, negativ xatti-harakat, oilaviy muhit, ota-onalik munosabatlari, psixologik muvozanat, shaxs rivojlanishi, oilaviy nizolar, bolalarga tarbiya, emotsional muhit.

Oila jamiyat taraqqiyotida, yoshlar tarbiyasida, keksa avlodni qo'llab quvvatlashda birinchi o'rinda turadi. U har bir insonning ishonchli tayanchi va qo'llab quvvatlash manbai bo'lgan va shunday bo'lib qoladi, onalik va otalik baxtini beradi, yosh avlodning xarakteri va hayotiy qadriyatlarini tarbiyalaydi va shakllantiradi. 2023 yil may oyida Xalqaro oila kuni arafasida Respublika "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik fikrini o'rganish markazi tomonidan "O'zbeklar oila haqida: munosabat va ustuvorliklar" mavzusida sotsiologik tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqotning maqsadi fuqarolarning oilaning o'rni, oilalar farovonligining asosiy

omillari, yosh avlodni zamonaviy voqeliklar sharoitida tarbiyalash haqidagi fikrlarini o'rganish, shuningdek, o'zbeklarning erta nikoh va ajralishlarga munosabatini aniqlashdan iborat edi[1]. Har bir o'zbek hayotida oilaning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. Tarixiy va evolyutsion jihatdan O'zbekistonda oila hamisha shaxs va butun jamiyat uchun himoya, xavfsizlik va taraqqiyot manbai bo'lib kelgan. Jahon miqyosidagi o'zgarishlar, iqtisodiy va ijtimoiy hayotning ko'plab asoslaridagi islohotlar, jahon miqyosida jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy sohasidagi yangi tendensiyalarga qaramay,

O'zbekistonda oila hayotdagi eng muhim qadriyat, milliy an'ana va urf-odatlar markazi, shaxsning shakllanishi va millatning izchil rivojlanishi uchun asosdir. Mamlakatimizda keyingi yillarda muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan davlat dasturlarining maqsadi oila institutini mustahkamlashdir. Mamlakatimizda oila institutini qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash maqsadida "Fuqarolarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish to'g'risida", "Ayollarni zulm va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida", "Teng huquqlilik kafolatlari to'g'risida"gi qonunlar kabi qator huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ayollar va erkaklarning huquq va imkoniyatlari"[2], O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasi[3], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ayollar va erkaklarning huquqlari va imkoniyatlarini tizimli qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni[4], ijtimoiy reabilitatsiya va moslashish tizimini takomillashtirish, shuningdek, oilaviy-maishiy zo'ravonlikning oldini olish[5] bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Sotsio-psixologik so'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlar oilani o'z nasl nasabini davom ettirish imkoniyati sifatida ko'rishadi; so'rovnoma ishtirokchilari oila tarbiya poydevori, shaxs va natijada jamiyat ma'naviyatini shakllantirish manbai ekanligiga ishonch bildirdi. Nikohning mustahkamligi bir qator ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-psixologik

sabablar bilan belgilanadi, ammo so‘rovnomada qatnashganlarning yarmiga ko‘ra, eng muhimi, bir-biriga bo‘lgan ishonch va xarakterlarning uyg‘unligidir.

Respondentlarning 44,7 foizining fikricha, bir xil madaniy-ma‘rifiy saviya, oilalarning teng moddiy va ijtimoiy ahvoli oilada farzandlar borligi (44,2 foiz) kabi oilaviy rishtalarning mustahkamligiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi[1]. Olingan ma‘lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘zbekistonliklar oila baxti va farovonligini belgilovchi asosiy omillarni o‘zaro hurmat va ishonch (58,6 foiz), o‘zaro mehr (41,8 foiz), shuningdek, oila a‘zolari o‘rtasidagi o‘zaro hamjihatlik va yordam berishga tayyorlik bilan bog‘laydi[1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida O‘zbekistonda oilani rivojlantirish masalalari Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida, shuningdek, 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida jahon miqyosida ko‘rib chiqilishi belgilangan. Shu bilan birga, oila institutini mustahkamlash va belgilangan maqsadlarga erishish borasida amalga oshirilayotgan islohotlarni to‘liq amalga oshirishga mamlakatimizda davlat siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan qator tizimli muammo va kamchiliklar to‘sqinlik qilmoqda[1]: shaxs va oilaviy farovonlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi sabablardan biri erta nikoh bo‘lib, uning mavjudligi odamlarning nikoh munosabatlari, oila institutiga qarashlari va ijtimoiy madaniy me‘yorlar bilan izohlanadi. Sotsio-psixologik so‘rovnoma shuni ko‘rsatdiki, o‘zbekistonliklarning erta turmush qurishga munosabati aksariyat hollarda salbiy va qoralovchi hisoblanadi (61,6%). So‘rovnomaning har o‘ninchi ishtirokchisi (9,5%) ushbu hodisaga neytral yoki ijobiy munosabatda bo‘ldi (11,2%), chunki oila qurish bolalar tug‘ilishiga olib keladi va bu esa quvonchli voqeadir. Shaxsiy hayot daxlsizligiga murojaat qilgan respondentlarning 11,2 foizi erta nikohni hech kim aralashishga haqli bo‘lmagan oilaviy masala deb biladi[6].

O'zbekistonliklarning mutlaq ko'pchiligi (84,6%) oilaning asosiy mazmuni va qadriyati farzandli bo'lishda degan fikrga qo'shiladi[6]. O'zbeklar oilaning asosiy vazifasi farzand tug'ilishi ekanligini ta'kidlar ekan, o'zbeklar ota-onaning farzandlar oldidagi mas'uliyati qanchalik ko'p ekanligini anglab, eng avvalo, ota-onaning farzandlariga yaxshi tarbiya va ta'lim berish burchi ekanligini ta'kidlaydilar. Respondentlar, shuningdek, ota-onalarning farzandlariga nisbatan mas'uliyat sohalari qatoriga yaxshi yashash sharoitlarini yaratishni ham kiritdilar. Oila bola shaxsiyatining shakllanishida asosiy rol o'ynaydi, unga ijtimoiy o'zaro munosabatlar, hissiy yordam va ta'limning asosiy tajribasini beradi. Oilaning ijobiy ta'siri bolaning o'ziga ishonchini rivojlantirishga, boshqalar bilan sog'lom munosabatlar o'rnatishga va uning jamiyatdagi xatti-harakatlarini boshqaradigan qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Lekin, bola shaxsini shakllantirishda oila muhim rol o'ynashiga qaramay, oiladagi muhit har doim ham faqat ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Ayrim salbiy omillar bolaning hissiy holatiga, o'z-o'zini qadrlashiga, ijtimoiy ko'nikmalariga va umumiy shaxsiy o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunga ko'ra, oilada bolaning barkamol rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan quyidagi asosiy salbiy jihatlar mavjud. Masalan, mojarolar va hissiy taranglik. Oiladagi nizolar va hissiy stresslar bolaning shaxsi rivojlanishiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Oila bolaning o'sib-ulg'ayishining asosiy muhiti sifatida uning hissiy holatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agar oilada tez-tez nizolar bo'lsa yoki doimiy hissiy taranglik davom etsa, bu bola uchun noqulay sharoitlarni yaratadi, bu uning normal psixo-emotsional rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Jumladan[7]:

1. Emotsional beqarorlik va xavotir. Ota-onalar yoki boshqa oila a'zolari o'rtasidagi nizolar bolada doimiy hissiy stressni keltirib chiqarishi mumkin, bu quyidagicha ifodalanishi mumkin: xavotir va qo'rquv hissi, uyqu va diqqatni jamlash bilan bog'liq muammolar, psixosomatik kasalliklarni rivojlanish xavfi.

2. Ota-onalar bilan hissiy aloqani buzish. Ota-onalar o'rtasidagi tez-tez nizolar bola va ota-onalar o'rtasidagi hissiy aloqanining buzilishiga olib kelishi mumkin, bu bolada aybdorlik hissi, hissiy ajralish, ota-onalarga bog'liqlik va ishonchning buzilishi kabi holatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

3. Bolaning xulq-atvoriga ta'siri. Oiladagi nizolar ko'pincha bolaning xatti harakatlarida salbiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, masalan: tajovuzkorlik va ziddiyat, izolyatsiya va qochish, regressiv xatti-harakatlar.

4. Shaxsiy chegaralarni shakllantirishdagi qiyinchilik. Oilada aniq va sog'lom chegaralar bo'lmasa, bola o'z shaxsiy chegaralarini shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, xususan: o'zini o'zi qadrlash bilan bog'liq muammolar, qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklar, shu bilan birga, ularning harakatlari va tanlovlariga ishonchni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

5. Uzoq muddatli oqibatlar. Agar oiladagi nizolar bartaraf etilmasa, bu bola shaxsiyatining rivojlanishi uchun uzoq muddatli salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, bu esa quyidagilarga olib keladi: salbiy xatti-harakatlar, sog'lom munosabatlarni o'rnatishdagi qiyinchiliklar va boshqalar. Bularning barchasi odamlarga ishonchsizlik, his-tuyg'ularni ifoda etishdagi qiyinchiliklar va nizolarni konstruktiv hal qila olmaslikda namoyon bo'ladi.

Oiladagi nizolar va hissiy taranglik bola shaxsiyatining rivojlanishiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xavotir tuyg'ulari, ota-onalar bilan buzilgan hissiy aloqalar, xatti-harakatlar va o'zini o'zi qadrlash bilan bog'liq muammolar oilaviy nizolar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarning faqat bir qismidir. Bolaning hissiy ehtiyojlari qondiriladigan va nizolar konstruktiv tarzda hal qilinadigan yanada uyg'un oila muhitini yaratishga intilish muhimdir. So'nggi yillarda eng jiddiy ijtimoiy muammolardan biri bolalarda deviant xulq-atvorning ko'payib borayotgani bo'lib, bu orqali biz o'rnatilgan axloqiy va huquqiy me'yorlarga xatti harakatda qarama-qarshilikda

namoyon bo'ladigan bolaning munosabati va xatti harakatlari majmuini tushunamiz, bu esa ijtimoiy muhitda salbiy psixologik ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, bu holat bolaning jamiyat bilan o'zaro munosabatlarning buzilishi sifatida tavsiflanishi mumkin, chunki u atrof-muhit tomonidan uning individualligini yetarli darajada e'tiborga olmaydi[8].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, maktabgacha yoshda paydo bo'ladigan xavotir va tajovuzning paydo bo'lishi va to'g'irlanishiga psixolog ularning sabablarini o'z vaqtida aniqlab, psixologik yordam ko'rsatsa, aynan o'qituvchilar va ota-onalar ta'sir ko'rsatishi mumkin. Binobarin, psixologning maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotir namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari bo'yicha tavsiyalari bilan, bolalarda ularni yanada aniqlash va bartaraf etish uchun ota-onalar rioya qilishni boshlaydilar va o'qituvchilarga bolalarni tarbiyalashning turli shakllari hamda amaliyotda psixologik-pedagogik tuzatishning murakkab vositalari va usullarini qo'llash taklif etiladi. Oilada ota-onalar va bolalar o'rtasida mustahkam axloqiy va estetik aloqalarni shakllantirish, o'zaro tushunish, hamkorlik va bir-biriga hissiy jalb qilish muhitini o'rnatish bola hayotining barcha sohalarida qulay rivojlanishi uchun zarur bo'lgan jihat sanaladi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar ro'yxati:

1. O'zbeklar oila haqida: munosabat va ustuvorliklar. "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik fikrini o'rganish markazi. <https://ijtimoiyfikr.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi PF-87-son "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

4. <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata>

5. Позитивное и негативное влияние семьи на развитие личности ребенка. Студенческий консультативный сервис «Work5». [Электрон. ресурс]: <https://www.work5.ru/spravochnik>

6. Жукова М.В. Педагогические условия подготовки будущих учителей к работе с семьей младшего школьника с отклоняющимся поведением: дис. канд. пед. наук / М.В. Жукова. - Магнитогорск, 2001. - 204 с.

7. <https://www.gazeta.uz>